

І. С. Романюк

аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

ПРОЦЕДУРНИЙ ЗМІСТ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ

У статті розглянуто процедурний зміст регулювання експертизи товарів та послуг в Україні як ключового інструмента забезпечення доказової бази у кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних провадженнях. Виокремлено проблемні аспекти нормативно-правового та організаційного забезпечення експертної діяльності: фрагментарність підходів до нематеріальних об'єктів, відсутність уніфікованих методик оцінювання послуг, труднощі доступу до електронних даних і логів, а також прогалини у фінансуванні й гарантіях незалежності експертів. Обґрунтовано необхідність процесуальної фільтрації призначення експертиз, чіткого формулювання експертних завдань та встановлення строків і процедур передачі матеріалів. Запропоновано тристадійну модель проведення експертизи (підготовчий, аналітичний, підсумковий етапи) з чітким переліком підетапів і технокомунікаційних вимог. Показано роль Міністерства юстиції та інших органів у координації, атестації й методичному супроводі експертної системи; проаналізовано нормативні гарантії неупередженості та критерії допуску експертів. На основі аналізу практики та наукових розробок сформульовано рекомендації щодо: уніфікації методик для послуг; впровадження стандартів обробки електронних даних і забезпечення ланцюга збереження; створення механізмів бюджетного фінансування експертиз у випадках соціальної потреби; посилення процедур рецензування й контролю якості висновків. Висновки статті спрямовані на підвищення доказової спроможності експертних висновків, ефективності судового та адміністративного розгляду і захисту прав учасників ринкових відносин.

Ключові слова: експертиза товарів і послуг; процесуальне регулювання; методика дослідження; електронні докази; атестація експертів; незалежність експерта; нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Експертиза товарів і послуг виступає ключовим інструментом аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств у ході судового провадження. Вона сприяє встановленню наявності чи відсутності правопорушень, об'єктивній оцінці платоспроможності та фінансового стану суб'єктів господарювання, а також визначенню розмірів заподіяної матеріальної шкоди, що робить її необхідним елементом суспільних відносин і підкреслює потребу в належній організації цієї діяльності. Під організацією (фр. organization) розуміється побудова та впорядкування певного процесу або явища; механізм організації включає конкретні правила й принципи, які регламентують порядок здійснення відповідного процесу. Без адекватних організаційних

засад неможливе ефективне функціонування ні суспільства в цілому, ні його окремих інституцій.

Стан наукової розробки проблеми. У вітчизняній науковій літературі процедурні аспекти регулювання експертизи товарів та послуг досліджені помірно широко: значний внесок зробили Є. М. Романів та Г. О. Гавриш у питаннях методології та функцій експертизи; Т. О. Артюх і О. В. Шевченко – у товарознавчій практиці та класифікації об'єктів дослідження; І. І. Комарницька аналізувала системний характер правопорушень у сфері обігу товарів і послуг; І. А. Петрова й О. С. Донцова розробляли підходи до економічної експертизи та визначення шкоди; А. І. Лига концентрував увагу на захисті прав спожива-

чів; Є. В. Додін і С. В. Ківалов торкалися адміністративно-правових механізмів контролю; Т. Р. Короткий дослідив процесуальні гарантії доказування. Водночас бракує комплексних досліджень, що поєднували б процесуальні, методичні та цифрові аспекти (доступ до електронних даних, стандарти обробки логів) для уніфікації процедур експертиз послуг і забезпечення їхньої надійності в адміністративному процесі.

Метою наукової статті є визначення процедурного змісту регулювання експертизи товарів та послуг.

Виклад основного матеріалу. Координацію судово-експертної діяльності в Україні здійснює Міністерство юстиції України. Отже, при розгляді процесуальних і організаційних засад призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств необхідно виходити з того, що внутрішнє середовище в системі Міністерства юстиції та система експертного забезпечення правосуддя ґрунтуються на чинних нормативно-правових актах і організаційно-розпорядчих документах. Ці документи визначають, зокрема:

- мету (місію) та стратегічні пріоритети діяльності з проведення судових експертиз;
- завдання, пов'язані із формуванням і реалізацією державної політики в межах компетенції щодо експертного забезпечення правосуддя;
- організаційну структуру системи судово-експертної діяльності;
- розподіл завдань, функцій, повноважень та відповідальності між виконавцями та суб'єктами внутрішнього контролю;
- порядок планування діяльності судово-експертних установ;
- правила й принципи управління людськими ресурсами, бюджетними коштами, об'єктами державної власності та іншими ресурсами у сфері судової експертизи;
- забезпечення функціонування інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем у судово-експертних установах;
- організацію документообігу, а також бюджетну та облікову політику в галузі судово-експертної діяльності;

– порядок реалізації функцій та опис процесів (операцій) проведення судових експертиз;

– систему відповідальності й контролю керівництва в межах їх повноважень за дотримання вимог законодавства та організаційно-розпорядчих актів, зокрема регламентів судово-експертної діяльності;

– порядки складання та подання звітності про результати судово-експертної діяльності (включно з механізмами управлінської відповідальності й підзвітності, показниками виконання завдань і заходів, напрями, видами, формами та строками звітування);

– заходи, спрямовані на забезпечення додержання працівниками судово-експертних установ вимог антикорупційного законодавства, законодавства про захист персональних даних, а також норм етичної поведінки.

Такий комплексний підхід до організації судово-експертної діяльності забезпечує системність, підзвітність і прозорість процесів експертного забезпечення правосуддя, що є запорукою їхньої ефективності та законності. [1].

Процесуальні засади призначення й проведення судових експертиз в Україні, зокрема експертиз товарів та послуг, сформовано на підставі комплексу нормативно-правових актів, які регламентують як саму судову експертну діяльність, так і порядок провадження судових процесів. До такого нормативного комплексу належать, зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України «Про судову експертизу», Закон України «Про виконавче провадження», а також інші акти, що регулюють окремі аспекти експертної практики.

Окрім названих кодексів і законів, організаційно-процедурне забезпечення судових експертиз деталізується в підзаконних актах та методичних документах, серед яких – Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні

рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [2]; спеціалізовані інструкції у системах окремих відомств (зокрема, Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень у системі Служби безпеки України [3], Інструкція про проведення судово-медичної експертизи [4], Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України [5], інструкція щодо порядку проведення судових експертиз та експертних досліджень документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України [6]) – які уточнюють процедурні, організаційні та методичні аспекти діяльності експертних установ.

Відповідно до статті 242 Кримінального процесуального кодексу України, призначення експертизи обґрунтовується наявністю потреби в спеціальних знаннях у сфері економіки, бухгалтерського обліку, фінансів або аудиту. У кримінальному судочинстві експертиза, як правило, призначається в межах порушеного кримінального провадження; у справах, що ініціюються виключно за скаргою потерпілого, рішення про призначення експертизи може бути ухвалене суддею як на стадії порушення провадження, так і в ході судового розгляду шляхом винесення відповідної постанови [7].

Порядок залучення експерта регламентовано статтею 243 Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до цієї норми, судовий експерт залучається при наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони у кримінальному провадженні. Законом також закріплено право сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних засадах для здійснення експертних досліджень, включно з проведенням експертизи, яка є обов'язковою у провадженні.

Разом із тим стаття визначає випадки, за яких слідчий суддя може залучити судового експерта за клопотанням сторони захисту, зокрема коли:

для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального про-

вадження, необхідна участь експерта, але сторона обвинувачення не залучила такого фахівця; або коли у висновку експерта, залученого стороною обвинувачення, поставлені запитання або наведені обставини, які не дають змоги дати повний і належний висновок з питань, що підлягають експертному дослідженню, або коли існують достатні підстави вважати, що експерт, залучений стороною обвинувачення, через брак необхідних знань, упередженість чи з інших причин може надати або вже надав неповний чи неправильний висновок;

сторона захисту не в змозі самостійно залучити експерта з огляду на відсутність фінансових ресурсів чи з інших об'єктивних причин [8].

У Господарському процесуальному кодексі України процесуальні засади призначення судової експертизи врегульовано статтею 99. Згідно з цією нормою, суд наділений правом ініціювати проведення експертизи у випадках, коли:

для встановлення обставин, що мають значення для розгляду справи, необхідні спеціальні знання у сфері, відмінній від права, без застосування яких з'ясування таких обставин є неможливим;

жодною зі сторін не надано експертного висновку з відповідних питань, або коли надані сторонами висновки викликають обґрунтовані сумніви щодо їх достовірності;

учасник справи заявив клопотання, обґрунтоване неможливістю подання експертного висновку в установлені для подання доказів строки з причин, визнаних судом поважними, зокрема у зв'язку з об'єктивною неможливістю отримати матеріали, необхідні для проведення експертного дослідження [9].

Призначення судової економічної експертизи у господарських справах є важливим процесуальним механізмом забезпечення повного, об'єктивного та всебічного дослідження обставин спорів, що виникають у сфері фінансово-господарської діяльності. Господарське процесуальне законодавство передбачає, що ініціатором призначення експертизи може виступати як суд, так і учасник справи, якщо таке дослідження є необхідним для належного

встановлення фактичних обставин спору.

При постановленні ухвали про проведення економічної експертизи суд формулює перелік питань, що підлягають експертному дослідженню. У межах господарського провадження предметом експертного аналізу можуть бути, зокрема, питання, пов'язані з: визначенням вартості активів суб'єкта господарювання; встановленням розміру матеріальних збитків або упущеної вигоди; оцінкою фінансово-господарського стану та результатів господарювання; перевіркою правильності ведення бухгалтерського обліку та достовірності фінансової звітності; встановленням фактів неправомірного використання бюджетних коштів; перевіркою відповідності здійснених фінансових операцій вимогам чинного законодавства.

Учасники провадження мають право ініціювати перед судом перелік питань, які, на їх думку, потребують роз'яснення експертом. У разі відхилення або зміни таких питань суд зобов'язаний належним чином мотивувати відповідне рішення. Окрім того, відповідно до статті 101 ГПК України, учасник справи наділений правом подати до суду експертний висновок, отриманий на його замовлення [9].

Згідно зі статтею 100 ГПК України, судові рішення про призначення експертизи оформлюються ухвалою, яка повинна містити: правові та фактичні підстави для її проведення; перелік питань, поставлених перед експертом; відомості про експерта або експертну установу, якій доручається проведення дослідження; перелік матеріалів, наданих для експертного аналізу; а також інші дані, що мають значення для організації та проведення експертизи. У разі доручення дослідження декільком експертам або установам суд визначає провідного експерта чи установу. Ухвала направляється як виконавцю експертного дослідження, так і всім учасникам справи, а матеріали та об'єкти дослідження передаються експерту (провідному експерту чи установі) у встановленому законом порядку [9].

Процесуальний порядок призначення та проведення судової експертизи у справах, що стосуються фінансових, майнових та господарських правовідносин, також

врегульований нормами Цивільного процесуального кодексу України, зокрема положеннями статей 103–106. Законодавець встановлює змішану модель визначення суб'єкта проведення експертного дослідження, в якій пріоритет надається волевиявленню сторін судового процесу. Так, учасникам справи надається право узгодити між собою кандидатуру експерта або обрати відповідну експертну установу. У випадку відсутності досягнення такої згоди у встановлений судом строк, право визначення суб'єкта експертної діяльності переходить до суду.

Суд також наділений дискреційними повноваженнями самостійно визначити експерта чи експертну установу з огляду на характер, складність справи, необхідний рівень спеціальних знань чи інші обставини, що мають значення для всебічного та об'єктивного розгляду. За потреби допускається призначення одразу декількох експертів для підготовки спільного висновку, що реалізується у формах комісійної або комплексної експертизи.

Процесуальні гарантії достовірності та належності експертного висновку забезпечуються, зокрема, шляхом обов'язкового попередження експерта судом про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих даних або безпідставну відмову від виконання професійних обов'язків. Така вимога фіксується в ухвалі про призначення експертизи.

У межах цивільного судочинства експертиза може призначатися як на стадії підготовчого провадження, так і під час основного судового розгляду. Разом із тим, якщо необхідність у спеціальних знаннях є очевидною вже зі змісту позовної заяви чи доданих до неї доказів, пріоритетним є призначення експертного дослідження саме на підготовчому етапі. При ухваленні такого процесуального рішення суд зобов'язаний враховувати позицію учасників справи, дотримуючись засад змагальності та диспозитивності цивільного процесу [10].

Процесуальні положення, що регулюють питання призначення та проведення судової експертизи в адміністративному судочинстві, закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 102,

103, 104, 106). Ці норми за своєю правовою природою відповідають положенням ГПК та ЦПК і поширюють застосування експертного інституту на категорії справ, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання, зокрема на податкові спори, оскарження рішень органів державної влади в частині економічних відносин та інші адміністративні спори, де вирішення спірних питань вимагає спеціальних знань або професійної експертизи. Суд має повноваження призначати економічну експертизу для перевірки правомірності нарахувань податків, аналізу фінансових операцій, оцінювання вартості активів і пасивів підприємств тощо [11].

Відповідно до положень статті 106 КАС України, експертиза може здійснюватися як безпосередньо в процесі судового засідання, так і поза його межами – залежно від об'єктивних особливостей дослідження (наприклад, коли за характером робіт проведення дослідження на місці є необхідним, коли об'єкт дослідження не може бути доставлений до зали суду, або коли експертиза виконується на замовлення учасника справи) [11].

Якщо суд доручає проведення експертизи експертній установі, керівник установи визначає одного або кількох конкретних експертів, які виконують дослідження та підписують висновок від свого імені, будучи при цьому суб'єктом особистої відповідальності за його достовірність. Експерт також зобов'язаний забезпечити належне збереження об'єкта експертизи. У разі, коли експертне дослідження неминуче пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта або з його якісною зміною, законодавець встановлює додаткові процесуальні гарантії: 1) у випадку призначення експертизи судом, експерту необхідно отримати відповідний дозвіл суду на проведення таких дій, який оформлюється окремою ухвалою; 2) у випадку залучення експерта учасником процесу, такий експерт зобов'язаний повідомити замовника про правові наслідки проведення дослідження і отримати від нього письмову згоду на виконання робіт, що призведуть до пошкодження або знищення об'єкта [11].

Такі процесуальні встановлення спрямовані на балансування інтересів сторін, захист процесуальних прав учасників провадження та забезпечення достовірності експертних висновків, що мають істотне значення для правильного та об'єктивного вирішення адміністративних спорів [11].

Відповідно до положень статті 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення, висновок експерта-економіста може бути залучений як доказовий елемент при розгляді справ у фінансово-економічній сфері. Такий експертний висновок має спеціалізований характер і використовується для встановлення обставин, що потребують професійних економічних знань, зокрема щодо оцінки фінансових операцій, обчислення збитків чи верифікації податкових нарахувань [12].

Позицію І. І. Комарницької щодо системного характеру правопорушень у сфері виробництва товарів та надання послуг вважаємо виправданою: авторка трактує цю систему як цілісний, чітко структурований комплекс деліктів, що охоплюють створення, розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів і активів держави з метою забезпечення господарських потреб, реалізації публічно-правових послуг економічного характеру та виконання державних функцій у сфері організації суспільного виробництва й розподілу продуктів праці. Така дефініція підкреслює як економічно-правовий, так і публічно-адміністративний виміри феномену правопорушень у фінансовій сфері [13, с. 125].

З огляду на об'єкт посягання, Комарницька пропонує диференціацію адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері за низкою груп: 1) правопорушення, спрямовані на економічну безпеку держави; 2) посягання на права фізичних та юридичних осіб у фінансово-економічній площині; 3) порушення у бюджетних правовідносинах; 4) порушення у податкових правовідносинах; 5) порушення у митних та банківських правовідносинах; 6) правопорушення у сферах промисловості, будівництва та використання паливно-енергетичних ресурсів; 7) правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфери послуг та підприємницької діяльності;

8) правопорушення, пов'язані з обігом і збереженням об'єктів права власності та реалізацією власницьких прав; 9) правопорушення щодо порядку ведення сільськогосподарства тощо. Така класифікація дозволяє систематизувати предмет адміністративно-правового регулювання і визначити коло правоохоронних і експертних втручань у різних секторах економіки [13, с. 127].

Крім того, практика свідчить, що адміністративні проступки у фінансовій сфері часто пов'язані з протиправною поведінкою платників податків, податкових агентів, відповідальних посадових осіб контролюючих органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, фондів, бюджетних установ, банків та підприємств. Такі діяння спричиняють невиконання або неналежне виконання норм фінансово-економічного законодавства і за своєю природою тягнуть за собою матеріальні та/або формальні наслідки. Матеріальні наслідки виражаються в реальних збитках (наприклад, потрава посівів, псування або знищення врожаю, пошкодження насаджень у сільськогосподарських підприємствах), тоді як формальні збитки стосуються суспільно небезпечних діянь, що породжують правову відповідальність незалежно від безпосереднього настання матеріальної шкоди (наприклад, порушення правил безпечного ведення робіт у промисловості) [13, с. 127].

Застосування спеціальних економічних знань у процесі проведення експертиз товарів та послуг є актуальним не лише для кримінальних проваджень, а й для інших процесуальних форм провадження. Такі знання необхідні, зокрема, при встановленні розміру заподіяної шкоди; документальній перевірці правильності відображення фінансово-господарських операцій у бухгалтерському обліку; аналізі фінансових операцій та звітності суб'єктів підприємницької діяльності; а також при дослідженні фактів можливого ухилення від сплати податків та відповідності виявлених обставин вимогам чинного законодавства.

З практики випливає, що значна частина експертиз товарів та послуг, у тому числі за другою економічною спеціальністю

(11.2), пов'язаною з дослідженням документів економічної діяльності підприємств і організацій, призначається та виконується у державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України. До переліку державних спеціалізованих установ належать, зокрема: науково-дослідні установи судових експертиз Мін'юсту; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗ України; експертні служби МВС, МО, СБУ та Державної прикордонної служби України [14].

Водночас законодавство підкреслює, що виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність у сферах криміналістики, судово-медицини та судово-психіатрії; натомість до переліку таких виключних функцій не належать експертизи товарів і послуг або судово-економічні дослідження діяльності підприємств, тому їх проведення може здійснюватися також атестованими судовими експертами, які не є штатними працівниками державних установ [14].

Експертиза, виконана атестованим судовим експертом, регламентується спеціальною інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими експертами, які не працюють у державних спеціалізованих установах, та має здійснюватися з урахуванням обмежень, передбачених статтею 7 Закону України «Про судову експертизу» [15; 16]. Згідно з цією інструкцією обов'язковою умовою провадження судово-експертної діяльності судовими експертами-економістами, що не працюють у державних установах, є наявність свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта-економіста, виданого Міністерством юстиції України за рішенням Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті, яке надає право виконувати конкретні види експертиз [17].

Судовими експертами-економістами державних спеціалізованих установ, які виконують судові економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, можуть бути лише фахівці з вищою економічною освітою не нижче освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціа-

ліст». До додаткових вимог належать проходження спеціальної підготовки та присвоєння кваліфікації судового експерта за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій», що визначає право на проведення відповідних видів експертиз.

Нормативно встановлені також категорії заборон та обмежень, які виключають залучення особи як експерта або зобов'язують її самостійно відмовитися від участі (самовідвід). До таких підстав належать, зокрема: наявність у експерта особистої, прямої чи опосередкованої зацікавленості в результатах справи; родинні стосунки з учасниками процесу; наявність особливих (дружніх, ділових чи інших) стосунків з учасниками справи; участь експерта в ревізії чи іншому дослідженні, матеріали якого стали підставою для порушення провадження; відсутність компетентності у питаннях, що поставлені для експертного дослідження; або виникнення інших обставин, які викликають обґрунтовані сумніви у неупередженості експерта.

Крім того, до проведення судово-економічних експертиз за спеціальністю 11.2 не допускаються особи, визнані недієздатними в установленому порядку, а також ті, проти кого є непогашена або незнята судимість. Забороняється залучення експерта, щодо якого протягом останнього року було застосовано адміністративне стягнення у вигляді позбавлення права на проведення судової експертизи за зазначеною спеціальністю. Також не можуть бути допущені до виконання експертних досліджень особи, що перебувають у службовій або іншій залежності від сторін провадження або потерпілого. Усі перелічені обмеження мають на меті гарантувати об'єктивність, неупередженість та професійну якість експертного висновку [14; 7].

Організація та проведення судових експертиз загалом, та судово-економічної експертизи фінансово-господарської діяльності зокрема, повинні здійснюватися в установах судових експертиз, які функціонально й організаційно незалежні від органів оперативно-розшукової діяльності, органів досудового розслідування та судової влади. Така модель забезпечує реалізацію принципу незалежності

судового експерта й сприяє формуванню об'єктивного та належно обґрунтованого експертного висновку. Аналогічні вимоги щодо неупередженості та незалежності застосовуються також до атестованих судових експертів-економістів, котрі не є штатними працівниками державних спеціалізованих установ.

Суб'єктами, уповноваженими на ініціювання призначення експертизи, є: суд (суддя) у процесі розгляду справи; слідчий або прокурор – у межах досудового розслідування; а також сторони процесу за умови погодження з судом.

Необхідність призначення експертизи підлягає суворій процесуальній фільтрації: експертиза має призначатися лише за реальною потребою у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що належать до предмета доказування, тобто у випадках, коли експертний висновок є єдиною або необхідною формою доказування й не може бути замінений іншими доказовими засобами. За наявності суперечливих доказів суд має повноваження забезпечити їх всебічну оцінку шляхом залучення судової економічної експертизи [17, с. 61].

Водночас законодавець передбачив обов'язкове призначення експертиз у низці кримінально-процесуальних ситуацій, зокрема для: встановлення причин смерті; визначення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень; з'ясування психічного стану підозрюваного у разі наявності даних, що викликають сумнів у його осудності або обмеженій осудності; встановлення віку особи, коли це необхідно для вирішення питання про її кримінальну відповідальність і коли інші способи отримання відповідної інформації відсутні. Примусове залучення особи до медичної або психіатричної експертизи допускається за ухвалою слідчого судді або суду [8].

Хоча законодавець не відносить проведення експертиз товарів та послуг до обов'язкових заходів процесуального характеру, слідчий або прокурор зобов'язані ініціювати та забезпечити їх проведення у разі потреби для з'ясування конкретних обставин справи. Зокрема це стосується визначення розміру матеріальних збитків – у випадках, коли потерпі-

лий не може самостійно визначити розмір шкоди або не надав документального підтвердження її розміру – та встановлення розміру немайнової шкоди або шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням, які належать до предмета дослідження судово-економічної експертизи за спеціальністю 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій». При цьому встановлення таких параметрів має здійснюватися в межах професійної компетенції судового експерта-економіста і обмежуватись документальною та арифметичною перевіркою наданих розрахунків відповідних збитків. Неприпустимою є постановка перед експертом правових питань, які за законом віднесені до компетенції суду (наприклад, питання вини), оскільки це виходить за межі експертної спеціалізації та порушує розподіл ролей у процесі доказування [8].

Процесуальним підставою для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств визнається документ про її призначення, який оформлюється уповноваженою особою або органом, або ж договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням уповноваженої особи у випадках, передбачених законом. У такому процесуальному документі (або договорі) обов'язково мають міститися реквізити ініціатора, номер справи або кримінального провадження (або правове підґрунтя – посилання на відповідну статтю закону), чітко сформульований перелік питань, що підлягають вирішенню, а також опис об'єктів і матеріалів, переданих для дослідження. Дотримання зазначених формальних вимог є необхідним елементом законності та організованості експертного провадження [17, с. 61; 18; 19, с. 1305-1311].

Отримання висновку спеціаліста у ході з'ясування обставин вчинення кримінального проступку здійснюється на підставі запиту відповідного службовця підрозділу дізнання органу Національної поліції, уповноваженого підрозділу органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань,

Національного антикорупційного бюро України або іншої уповноваженої особи відповідного підрозділу. Такий запит є процесуальною основою залучення фахівця для формування спеціалізованого висновку в межах досудового розслідування [14].

У разі, якщо питання про необхідність проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств постає вже під час судового розгляду, суд повинен попередньо з'ясувати можливість виконання відповідного дослідження в межах судового засідання. За наявності експертизи, проведеної на стадії досудового розслідування, до судового провадження доцільно залучити того самого експерта; якщо ж попередня експертиза не проводилась, слід призначити іншого фахівця, який має необхідні спеціальні знання. При цьому експерт, який брав участь у дослідженні на стадії попереднього слідства, долучається до процесу з початку судового розгляду, тоді як експерт, залучений уперше, може почати виконання експертного завдання лише після офіційного призначення шляхом ухвали (постанови) суду [7].

У випадках, передбачених нормативними актами, експертна установа здійснює виставлення рахунка на оплату робіт з проведення експертних досліджень. Перелік платних послуг, що надаються науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції, затверджено у додатку до постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2011 р. № 804 [19].

Організаційне та матеріально-технічне забезпечення проведення експертиз у межах експертної установи, а також контроль за своєчасністю виконання робіт і додержанням вимог законодавства покладаються на керівника відповідної установи. У разі якщо експерт здійснює судово-експертну діяльність у складі юридичної особи, яка не є державною спеціалізованою установою, аналогічні обов'язки щодо забезпечення та контролю покладаються на керівника цієї юридичної особи [20].

Керівник експертної установи (або його заступник чи керівник відповідного

структурного підрозділу) визначає строк виконання експертизи, який за загальним правилом не має перевищувати 90 календарних днів. У випадку значного навантаження окремого експерта можливе встановлення більш тривалого, але розумного строку за письмовою угодою між експертом та органом (особою), що призначила або залучила експерта, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів; тривалість попереднього вивчення не повинна перевищувати п'ятнадцяти робочих днів. [20].

Законодавче визначено також порядок обчислення строку проведення експертизи: він починається з наступного робочого дня після надходження матеріалів до експертної установи та закінчується у день складання експертного висновку або винесення повідомлення про неможливість його надання. Якщо останній день встановленого строку припадає на неробочий день, завершення строку переноситься на перший подальший робочий день. До строку проведення експертизи не включається час виконання клопотань експерта та усунення недоліків, допущених органом (особою), яка призначила або залучила експерта [20].

Висновки. Проведення експертизи товарів та послуг доцільно розглядати як послідовна сукупність стадій, що включає три інтегровані етапи:

I) підготовчий етап, де виділяються такі підетапи, як:

1.1) формулювання предмета й обсягу експертного завдання: уточнення суті питання, поставленого перед судовою (судово-економічною) експертизою фінансово-господарської діяльності суб'єкта;

1.2) первинне вивчення матеріалів: аналіз наданих документів, визначення їх релевантності та достатності для вирішення поставлених питань; ідентифікація прогалин у доказовій базі;

1.3) планування дослідження: розроблення загальної схеми експертного дослідження, виокремлення окремих дослідницьких завдань і методів їх розв'язання;

II) аналітичний (дослідницький) етап, де виділяються такі підетапи:

2.1) формальна та фактична перевірка документів: вивчення представле-

них матеріалів у частині їх оформлення, структурних реквізитів та змістовної відповідності;

2.2) застосування методів дослідження: виконання арифметичних, бухгалтерських, економіко-статистичних та інших фахових процедур згідно з обраною методикою; використання порівняльних, кореляційних, факторних та інших аналітичних прийомів;

2.3) системний аналіз об'єктів дослідження: зіставлення даних, встановлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків між показниками, виявлення закономірностей та невідповідностей;

III) підсумковий етап:

3.1) оформлення результатів: інвентаризація отриманих даних, систематизація доказової інформації та опис виявлених фактів;

3.2) формулювання висновку експерта: надання вичерпних відповідей на поставлені питання з обґрунтуванням методів, вихідних даних і проміжних розрахунків; зазначення меж застосовності висновку та його надійності.

За результатами проведеного дослідження експертний висновок може набувати таких форм:

– категоричний (позитивний або негативний) висновок, який дає однозначну відповідь на поставлене питання в повному обсязі;

– частково категоричний висновок (позитивний або негативний) із вмотивованим зазначенням причин, через які повне вирішення питання є неможливим;

– ймовірнісний висновок, коли через обмеження даних або непридатність об'єктів дослідження дається ймовірнісна оцінка;

– повідомлення про неможливість надання висновку з детальним обґрунтуванням причин (наприклад, відсутність необхідних матеріалів, істотне пошкодження об'єкта, технічна непридатність документів).

Така структура процесуального алгоритму проведення експертизи товарів та послуг забезпечує процедурну послідовність і методологічну прозорість судово-експертного дослідження, дозволяє чітко окреслити межі компетенції експерта та підвищує доказову цінність експертного висновку в процесуальному провадженні.

Список використаної літератури:

1. Інструкція з організації та здійснення внутрішнього контролю в системі Міністерства юстиції України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 25.11.2022 р. № 5252/5. URL: <https://minjust.gov.ua/m/instruktsiya-z-organizatsii-ta-zdiysnennya-vnutrishnogo-kontrolyu-v-sistemi-ministerstva-yustitsii-ukraini-chinna-potochna-270-redaktsiya>
2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Офіційний вісник України. від 03.12.1998. № 46. Ст. 1715.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : наказ Служба безпеки України 29.05.2015 р. № 371. Офіційний вісник України. 2015. № 56. Ст. 1844.
4. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 Міністерство охорони здоров'я України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>
5. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказ. Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. Офіційний вісник України. 2017 р. № 73. Ст. 2254.
6. Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень документів Головним експертно криміналістичним центром Державної прикордонної служби України : наказ Міністерства внутрішніх справ України (МВС України) від 18.11.2013 р. № 1109. Офіційний вісник України. 2013 р. № 99. Ст. 3650.
7. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. N 8 (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 р. № 15). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
9. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
10. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
11. Кодекс адміністративного судочинства України: закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
12. Комарницька І. І. Система правопорушень у фінансово-економічній сфері в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 7. 2022. С. 125–128.
13. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
14. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: затв. наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 12.12.2011 р. за № 1431/20169. Офіційний вісник України. 2011. № 98. Ст. 3591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text>
15. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Офіційний вісник України. від 03.12.1998. № 46. Ст. 1715.
16. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: затв. наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 12.12.2011 р. за № 1431/20169. Офіційний вісник у № 98. Ст. 3591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (
17. Бандурко Д., Зоц М. Організаційні засади призначення і проведення судово-економічних експертиз. Розвиток обліку,

- аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 30 листоп. 2023 р.). Кропивницький : ЦНТУ, 2023. С. 60–62
18. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Офіційний вісник України. від 03.12.1998. № 46. Ст. 1715.
19. Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 804. Офіційний вісник України. 2011. № 57. Ст. 2296.
20. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Офіційний вісник України. від 03.12.1998. № 46. Ст. 1715.
-

Romaniuk I. S. Procedural content of the regulation of the examination of goods and services

The article considers the procedural content of the regulation of the examination of goods and services in Ukraine as a key tool for ensuring the evidentiary base in criminal, civil, economic and administrative proceedings. The problematic aspects of the regulatory and organizational support of expert activities are highlighted: fragmentation of approaches to intangible objects, the absence of unified methods for evaluating services, difficulties in accessing electronic data and logs, as well as gaps in financing and guarantees of the independence of experts. The need for procedural filtering of the appointment of examinations, clear formulation of expert tasks and establishment of deadlines and procedures for the transfer of materials is substantiated. A three-stage model of conducting an examination (preparatory, analytical, final stages) with a clear list of substages and technical and communication requirements is proposed. The role of the Ministry of Justice and other bodies in coordination, certification and methodological support of the expert system is shown; analyzed regulatory guarantees of impartiality and criteria for admission of experts. Based on the analysis of practice and scientific developments, recommendations were formulated regarding: unification of methods for services; introduction of standards for electronic data processing and ensuring the chain of custody; creation of mechanisms for budget financing of expertise in cases of social need; strengthening of procedures for reviewing and quality control of conclusions. The conclusions of the article are aimed at increasing the evidentiary capacity of expert opinions, the effectiveness of judicial and administrative proceedings and the protection of the rights of market participants.

Key words: examination of goods and services; procedural regulation; research methodology; electronic evidence; certification of experts; independence of the expert; regulatory and legal regulation.